

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2018-22-284-294>
УДК 373.3/.5.015.31 : 17.022.1] – 047.44
ORCID ID 0000-0003-2433-0357

Валентина Шахрай,

доктор педагогічних наук, доцент,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЦІННОСТІ ЖИТТЯ У ПІДЛІТКІВ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті акцентовано увагу на теоретичному і практичному значенні вивчення проблеми формування цінності життя у підлітків у зв'язку із зростанням загроз для фізичного і духовного розвитку особистості.

Метою статті є здійснення аналізу даних, отриманих в результаті емпіричного дослідження, що буде основою розроблення методики роботи з дітьми щодо формування у них цінності життя.

У процесі дослідження використано методи: анкетування, написання підлітками творчих робіт, розв'язання ними життєвих ситуацій, спостереження за поведінкою дітей, метод незакінчених речень, експертна оцінка сформованості цінності життя у підлітків педагогами та батьками. Аналіз отриманих даних здійснено на основі критеріїв: когнітивного, емоційного, рефлексивного, поведінково-діяльнісного.

Наведено конкретні дані щодо осмислення підлітками різних сторін власного життя, зокрема у взаємодії з іншими (батьками, ровесниками, соціумом). Визначено рівні сформованості цінності життя у підлітків: високий (духовно-творчий); достатній (безпеково-благополучний); недостатній (неусвідомлювано-ситуативний).

Порівняння отриманих результатів з науковими доробками, які торкаються певних аспектів сформованості у підлітків цінності життя, виявило, що презентоване дослідження підтверджує та розширює результати наукових розвідок, зазначених у статті.

У висновках наголошується, що для багатьох підлітків характерним є недостатнє усвідомлення відповідальності за власне життя та інших людей і необхідності наповнення життя творчими заняттями, розбудови життя на засадах духовності, віри, оптимізму, а високий (духовно-творчий) рівень цінності життя має лише незначне число підлітків.

Ключові слова: безпека життя, життєвий оптимізм, критерії, підлітки, повнота життя, рівні сформованості, ровесники, сім'я, цінність життя.

Valentyna Shakhrai,

Doctor of Sciences in Education, Associate Professor,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

THE STATE OF FORMATION OF TEENAGERS' VALUE OF LIFE: ANALYSIS OF RESEARCH RESULTS

Abstract. The article underlines theoretical and practical meaning of learning of the problem as to teenagers' value of life formation at the time of growing of the threats of person's physical and moral development.

The aim of the article is the analysis of the data, got into the process of empirical research, which will be the base of the methods of work with children for value of life formation.

Following methods were used during research: surveys, teenagers' compositions, life situations discussion, children's behavior watching, abrupted sentences method, expert mark of value life formation by teachers and parents. Data analysis is carried out on the base of criteria: cognitive, emotional, reflexive, behavioral activity.

The article contains certain points as to understanding adolescents from different aspects of their own lives, especially interacting with others (parents, peers, society).

Levels of life value formation among teenagers: high (spiritual-creative), satisfactory (safe-wealthy), unsatisfactory (unaware- situational) are defined.

Comparing of research results and scientific works, concerning certain aspects of teenagers' life value formation has proved that present researching supports and develops scientific works, mentioned in the article.

The conclusion states that many teenagers are not rather aware of responsibility for their own life as well as life of others, of necessity of activity in life, life development on the base of morality, belief, optimism. Only a small part of teenagers have a high (spiritual-creative) life value level.

Key words: *criteria, family, fullness of life, levels of formation, life optimism, life safety, peers, teenagers, value of life.*

Вступ. Сучасний світ, що повсякчас ускладнюється, породжує доволі багато ризиків для життєдіяльності людини, зумовлюючи зростаючу невизначеність у світогляді та поведінці молодого покоління. Слід вказати на розмивання ціннісної основи буття суспільства, зокрема послаблення такої базової цінності, як цінність життя. Підлітками цінність життя часто сприймається як просте задоволення своїх матеріальних і розважальних потреб, а не як розбудова життя на ґрунті гідності, справедливості, повноцінної самореалізації. Факти агресії, цькування, байдужості в сучасній молодіжній комунікації нерідко стають причинами суїцидів, підтверджуючи певне знецінення життя в нинішньому соціумі. До трагічних наслідків призводять ризиковані ігри підлітків на дорогах, транспортних засобах, у будівлях тощо. Особливу небезпеку породжують гаджетні ігри та програми, що маніпулюють дітьми, втягують у смертоносні групи, підштовхують до суїцидальних вчинків. Це зумовлює необхідність активізації виховної роботи з дітьми, що спрямована на усвідомлення підлітками цінності життя, його безпеки та багатогранності (Про деякі питання, 2018).

Питання важливості формування у підлітків цінності життя піднімаються в працях українських науковців – Беха (2008), Гончар (2017), Малиношевського (2017), Шахрай (2017) та інших. На значенні цінностей у житті дітей та молоді в умовах сучасного суспільства, зокрема цінності здоров'я, духовної наповненості життя, наголошується в розвідках зарубіжних дослідників (Eaude, 2016; King, 2013; Maio, 2018; Ratzan, 2008).

Отже, проблема формування у підлітків цінності життя є доволі важливою як в теоретичному, так і практичному плані.

Водночас слід наголосити, що результативність формування цінності життя у підлітків потребує з'ясування місця вказаної цінності у світогляді дітей, що дасть можливість якісного розроблення методичних рекомендацій для педагогів з метою організації виховної та просвітницької роботи з підлітками та їхніми батьками.

Мета та завдання. Метою статті є здійснення аналізу даних, отриманих в результаті емпіричного дослідження сформованості цінності життя у підлітків, розкриття ставлення підлітків до основних аспектів людського життєбуття та визначення рівнів сформованості цінності життя школярів, що стане основою для підготовки методичних порад педагогам для здійснення належної виховної роботи з дітьми щодо формування у них цінності життя, спрямування школярів на збереження власного життя та його повноцінний розвиток.

Методи дослідження. У процесі емпіричного дослідження використовувався ряд методів:

1. Анкетування – здійснювалось на основі розробленої нами анкети-роздуму «Палітра мого життя» для молодших і старших підлітків (окремо), яка складається з 5 блоків: 1. Бережемо життя. 2. Сутність людського життя (в анкеті для молодших підлітків – «Людське життя – ...»). 3. Сім'я і друзі. 4. Заняття. 5. Сьогодні і завтра.

2. Написання творчих робіт (запропоновано теми: для учнів 6-7 класів – «Що є найціннішим у твоєму житті?»; учнів 8-9 класів – «Як кожна людина цінує своє життя?»).

3. Спостереження за поведінкою дітей на уроках та в позаурочний час.

4. Метод незакінчених речень (підліткам запропоновано продовжити речення «Цінувати своє життя – це ...»).

5. Експертна оцінка (варіанти – висока, належна, низька) сформованості цінності життя у підлітків педагогами та батьками.

Визначені методи були спрямовані на з'ясування розвиненості цінності життя у підлітків за критеріями: когнітивний (усвідомлення індивідом цінності власного життя у фізичних та соціально-духовних вимірах), емоційний (розвиненість емоцій і почуттів, позитивне ставлення до свого життя, задоволеність життям), рефлексивний (здатність аналізувати свої знання, почуття, наміри, вчинки як представника людського світу), поведінково-діяльнісний (реалізація знань, вмінь, задатків, спрямувань в життєвій практиці). Більш детально показники критеріїв розкриті в публікації автора (Шахрай, 2018, с. 325–326).

Враховуючи вказані вище критерії сформованості цінності життя та їх показники, визначались рівні сформованості цінності життя у підлітків: високий (духовно-творчий); достатній (безпеково-благополучний); недостатній (неусвідомлювано-ситуативний). Характеристика цих рівнів відображена у статті «Діагностика сформованості цінності життя у підлітків» (Шахрай, 2018, с. 326–327).

До емпіричного дослідження було залучено 106 молодших та 112 старших підлітків, 55 батьків та 23 педагоги.

Результати дослідження. Цінність життя ми трактуємо як виявлення ставлення особи до життя як найвищої людської цінності, що відображається в усвідомленні нею безпеки життя, пошуку сенсу життя, організації повноти життя на основі творчості та життєвого оптимізму, розвитку життєвої компетентності, створюючи для індивіда можливості гідної людської самореалізації в сучасному проблемному соціумі. У структурі цінності життя

виділяємо два основні компоненти (основні субцінності) – безпеку життя і повноту життя (Шахрай, 2017).

Оцінка сформованості субцінності «безпека життя» спрямовувалася на з'ясування усвідомлення підлітками необхідності берегти себе від негативних впливів біологічного, фізичного, соціального довкілля, турбуватися про своє здоров'я, оцінювати свої дії в різних життєвих ситуаціях, зокрема тих, що містять ризики (соціальні, психологічні, технічні тощо), діяти адекватно в життєвих обставинах.

Більшість підлітків оцінює стан свого здоров'я як «добрий» і «середній», що свідчить про недостатню увагу дітей до власного біологічного організму, адже експерти (у нашому дослідженні – батьки та педагоги) зазначають, що значна частина дітей має проблеми зі здоров'ям.

Беручи до уваги зростаючу агресивність у підлітковому середовищі, що призводить до бійок і травмувань, з'ясовувалось ставлення учнів до фактів прояву агресивних дій у стосунках з навколишніми, насамперед ровесниками. Діти вказують, що у них іноді трапляються бійки з іншими. Також підлітки стверджують, що знають про випадки, коли їхні ровесники піддають небезпеці своє життя (перебігають дорогу перед транспортним засобом, катаються на даху поїзда), проте усвідомлюють наслідки таких нерозважливих дій, зазначаючи, що з ними подібних випадків не було.

Значущість безпеки власного життя учні продемонстрували, осмислюючи приказку «Береженого і Бог береже». Наведемо приклади тлумачень цієї приказки школярами: «Той, хто робить добрі вчинки, не кривдить інших, того буде берегти Бог», «Потрібно дуже пильно дивитись за собою і обережно ставитись до всього, що відбувається», «Якщо ти уникаєш небезпечних ситуацій, то і вищі сили тебе оберігатимуть». А типовою стала відповідь – «Якщо ти бережеш себе, то і Бог берегтиме тебе».

Можна вважати, що більшість підлітків розуміє необхідність уважного ставлення до свого життя і здоров'я, зважає на небезпеки, які можуть призводити до негативних наслідків. Проте є не поодинокі факти необачності дітей щодо безпеки власного життя.

Субцінність «повнота життя» нами трактується як усвідомлення підлітками призначення людського життя, відчуття задоволення від життя, якості взаємин між підлітками та їх ровесниками, членами сім'ї, рівень залучення школярів до занять, що забезпечують особистісний розвиток, розвиненість у дітей життєвого оптимізму тощо.

Варто зазначити, що 25% підлітків не можуть визначити найважливішу ціль у власному житті. Найчастіше ціллю свого життя учні називають здобуття освіти, насамперед вищої, отримання гарної роботи, досягнення успіху, створення сім'ї. Певна частина підлітків мету життя пов'язує з можливістю самореалізації, здатністю пізнати свої можливості, з розширенням знань про світ шляхом подорожей. Окремі діти свою життєву ціль визначають як прагнення допомагати іншим.

Нами з'ясовувалося, як підлітки осмислюють сутнісні (екзистенційні) ознаки життя людини, що відображаються в таких поняттях, як щастя, віра, любов тощо.

Насамперед висвітливо погляди старших підлітків як такої вікової групи, що вже може сприймати життя, передусім власне, доволі осмислено та різнобічно. Старші підлітки визначали сутність та призначення людського життя, висловлюючи свою думку щодо поетичних рядків В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина. Ти знаєш про це чи ні?». На жаль, 11,4% школярів не сформулювали своєї позиції. Водночас можна виділити три основні групи трактувань учнями глибинних слів поета про людину і її земну місію: 1) людина має відповідати своєму призначенню і здійснювати вчинки згідно з нормами моралі («потрібно жити правильно», «кожен повинен пам'ятати про моральні цінності»; «ми маємо допомагати один одному у важких життєвих ситуаціях»); 2) людина є особливою і неповторною («В. Симоненко хоче донести до нас те, що кожна людина є унікальною», «усі люди різні, особливі»); 3) будь-яка людина має право на життя («кожен із нас має право на життя і ми повинні вчитися жити і отримувати від цього насолоду»). Вважаємо, що учні в основному правильно тлумачать слова поета, водночас слід зауважити, що висловлювання підлітків є доволі лаконічними.

Віра є поняттям, що означає, зокрема, упевненість у комусь (чомусь), у правильності, розумності певної поведінки. Без віри, на наше переконання, людське життя втрачає надійне підґрунтя. Підлітки передусім вірять у Бога (55% відповідей), в самого (саму) себе (9,5% відповідей), в батьків та друзів (7% відповідей), в надприродні явища (5% відповідей). Водночас прикро, що 18,5% старших підлітків не мають віри ні в що.

Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь, пристрасть, духовний потяг до чогось є ознаками любові. Любов, як і віра, є для людини життєвою опорою, допомагає долати різні перешкоди. У сприйнятті підлітків любов постала багатогранною. Вони найбільше люблять насамперед батьків, сім'ю, просто життя, а також види занять (спорт, співи, малювання, танці, читання, ігри), працю, зокрема фізичну, відпочинок.

Важливою категорією людського життя є щастя – стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь. Досягнення щастя є найголовнішою метою індивіда і показником його життєстійкості. Більшість підлітків стверджують, що відчувають себе щасливими. Щастям школярі називають передусім благополуччя близьких людей, здоров'я своє і родини. Для деякого з учнів щастя – це «життя у мирі, на волі, при здоров'ї», «відчуття спокою в душі», «гарні оцінки», «впевненість у завтрашньому дні», «реалізація задуманого», «хороші речі». Слід зауважити, що 6% старших підлітків визначити сутність щастя не змогли.

Одним із якісних показників життєвих прагнень особистості є орієнтація на певних людей, які виступають для людини прикладом дій та вчинків. Підлітки зазначають, що прикладом для них є найперше батьки (тато і мама) або хтось один з них – мама (найчастіше для дівчаток) чи тато (найчастіше для хлопчиків). Також прикладом є брати і сестри, дідусь і

бабуся. Свій вибір осіб для наслідування діти пояснюють тим, що ці особи добилися життєвих успіхів, виявляють волю та моральні якості.

Деякі школярі називають й інших людей, яких вони мають за приклад. До них належать «розумні, інтелігентні люди, котрі мають силу волі і велике бажання досягти мети», конкретні особи. Водночас окремі діти заявляють, що у них немає прикладу в житті, зокрема аргументуючи свою позицію так: «Я намагаюся всього досягти самостійно, тому за приклад нікого не ставлю».

Чи відчують старші підлітки переживання (хвилювання, неспокій за когось, за щось)? 22,3% учнів стверджують, що не відчують або відчують не часто, зокрема пояснюючи це тим, «що переживання призводять до страху». Інша частина школярів зазначила, що переживає за рідних, друзів. Лише доволі незначна частина підлітків переживає й за інших (не найближчих) людей.

Приходимо до висновку, що старші підлітки сприймають життя передусім як збереження його фізичної сторони і досягнення задоволення, радості найперше шляхом взаємодії з найближчим оточенням (сім'я, друзі). Водночас незначне число дітей уявляє своє життя в просторі більш широких взаємин (з вчителями, народом, суспільством загалом). Тобто трактування сутності життя підлітками є доволі вузьким та спрощеним.

Наведемо окремі дані, що характеризують молодших підлітків в контексті осмислення ними сутнісних ознак життя. Прикладом у житті дітей є найперше батьки або окремо мама чи тато, а також рідні – брати, сестри, дідусі, бабусі. Всього лише один раз була названа вчителька.

Майже всі діти стверджують, що вірять в когось (щось), а конкретизують це так: в Бога (до 50% відповідей), в батьків, в себе, а також в прикмети, гороскопи, Святого Миколая. Практично всі опитані молодші підлітки зазначили, що почувають себе щасливими і дуже рідко сумують (дехто через отримані погані оцінки, хтось через недостатню увагу до себе з боку мами). Це може бути як ознакою здорового дитинства, так і свідченням певної байдужості дітей до проблем, що виходять за межі сімейного ареалу.

Важливими для позитивного сприйняття підлітками життя є взаємовідносини з ровесниками. Відрадно, що майже всі підлітки зазначають, що вони мають друзів. Спільними з друзями є заняття спортом, ігри, тренування, прогулянки, розмови на різні теми. Окремі діти вказують на допомогу друзів у складних ситуаціях, моральній підтримці в школі. Можна припустити, що загалом взаємини підлітків з ровесниками є радше приятельськими, ніж дружніми, і не завжди вони будуються на ґрунті норм моралі та взаємодопомоги.

Одним з найвагоміших чинників формування в дітей певного ставлення до життя та вироблення ними життєвих стратегій і тактик є сім'я, атмосфера, яка там панує, наявність спільних інтересів та занять у батьків і дітей. Сім'я є також тим простором, де здійснюється різнобічна, зокрема творча, самореалізація особистості. У ході дослідження з'ясовано, що більшість підлітків називають свою сім'ю місцем радості і щастя, захисту і підтримки.

Водночас близько 10 % підлітків зазначають, що між членами їх сім'ї часто виникають суперечки, окремі діти вказують на те, що трапляється й фізичне насильство. 8% дітей визнали, що не завжди для них сім'я є місцем захисту і підтримки, а 7% – місцем радості і щастя. Спільними заняттями в сім'ї, дітей разом з батьками, є насамперед приготування їжі, перегляд телевізійних програм, прогулянки, робота по господарству, настільні ігри, поїздки на відпочинок. До 30% школярів не змогли назвати спільні заняття з батьками або ж відповідали: «немає». Можемо вважати, що спілкування багатьох батьків з дітьми здебільшого здійснюється поверхово, без пошуку ефективних засобів впливу на внутрішній світ дитини.

Наповненість життя учнів відображують види занять, яким вони віддають перевагу у вільний час. Такими виявилися читання книг, гра на музичних інструментах, заняття спортом, комп'ютерною графікою, рухливі ігри з друзями на вулиці, прогулянки, малювання, танці тощо. Слід зазначити, що вагомим для особистісної реалізації є розвиток здібностей. Підлітки вказують, що вони удосконалюють свої здібності, займаючись кожного дня улюбленим видом діяльності, відвідуючи, зокрема, відповідні гуртки. Проте частина школярів зазначила, що вони не розвивають своїх здібностей, а деяким для цього не вистачає часу. Отже, для таких підлітків необхідність особистісного зростання ще не є достатньо усвідомленою.

Важливим аспектом цінності життя є розвиненість життєвого оптимізму підлітків, який проявляється, зокрема в тому, якими підлітки бачать себе та рідну країну через 5-10 років. 26% підлітків не можуть чітко уявити своє недалеке майбутнє. Найчастіше учні бачать себе через 5 років студентами вузів. У десятилітній перспективі підлітки уявляють себе насамперед успішними людьми, які мають високооплачувану роботу, а окремі з них – бачать себе вже одруженими.

Близько 25% респондентів не висловили своїх думок про майбутнє країни. Понад половина учасників дослідження переконані у її позитивному розвитку. Вони бачать Україну успішною, розвиненою, квітучою, щасливою, чистою, з новими технологіями та чесною владою, такою державою, яка є прикладом для інших держав. Певна частина учнів має сумнів у тому, що життя в Україні буде кращим. Отже, можна стверджувати, що більша половина школярів оптимістично сприймає життя власне та країни, що є однією з ознак їх належної життєстійкості.

Опрацювання висловлених учнями думок щодо того, як слід цінувати власне життя, дало можливість виокремити їх групи (подаємо в порядку їх чисельності – від більш чисельної групи до менш чисельної):

- берегти своє здоров'я (не курити, не пити алкогольних напоїв, займатися спортом);
- жити в своє задоволення та радіти життю, кожній його миті, радіти спілкуванню з рідними;
- піклуватися про себе та свою безпеку, бути обережним;
- жити правильно, не причиняти зла іншим;

– не марнувати життя, працювати над собою, розвиватись.

Узагальнення даних щодо тлумачення підлітками цінності власного життя подаємо у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Цінність власного життя очима підлітків

Ранг висловлювання	Зміст	% висловлювань
1	Берегти здоров'я	43
2	Жити в задоволенні	27
3	Піклуватися про безпеку	18
4	Дотримуватись норм моралі	8
5	Удосконалювати себе	4

Загалом можемо констатувати, що більшість підлітків розуміє життя насамперед як буття фізичне, а не духовне.

Творчі роботи підлітків свідчать, що діти цієї вікової групи здебільшого сфокусовані на житті як задоволенні, турботі про збереження життя власного та своїх близьких, досягненні успіху, передусім матеріального.

Спостереження за поведінкою підлітків продемонструвало, що нерідко відбуваються розходження між заявленими позиціями підлітків та реальними їхніми діями. Зокрема, спостерігаються вияви агресивності, емоційної нестабільності, що призводить до сварок, бійок між підлітками, лихослів'я, принижень один одного.

Експерти (педагоги та батьки) оцінювали своїх вихованців (дітей) за такими критеріями: 1) турбота підлітків про збереження власного життя і здоров'я); 2) насиченість життя підлітків різними заняттями, відповідність поведінки дітей принципам духовності і моралі. За першим критерієм були отримані експертні оцінки: висока – у 14,2% дітей, належна – у 60,2%, низька – у 25,6%. За другим критерієм оцінки виявилися такі: високу мають 19,2% учнів, належну – 57,7%, низьку – 23,1%. Отже, результати експертної оцінки сформованості цінності життя у підлітків близькі до тих, що ми отримали завдяки використанню інших методів дослідження.

Загальним результатом дослідження стало визначення трьох груп сформованості цінності життя підлітків – високий, достатній, недостатній.

Високий (духовно-творчий) рівень свідчить про продуктивну насиченість життя підлітків, відчуття ними благополуччя і гармонії з навколишнім природним і соціальним світом, задоволеності життям. Учні цього рівня здійснюють вчинки духовної спрямованості, мають високу життестійкість. До цієї групи дітей віднесено 15,20% школярів підліткового віку.

Достатній (безпеково-благополучний) рівень відображається у таких ознаках: життя підлітків характеризується певною насиченістю; діти мають відчуття благополуччя і

задоволеності життям, виявляють турботу про безпеку життя та здоров'я. Учні здійснюють вчинки гуманної спрямованості, мають належний ступінь життєстійкості. Цим рівнем володіють 59,60% дітей підліткового віку.

Недостатній (неусвідомлювано-ситуативний) рівень відображає вузькість життєвого простору дітей, незначний рівень турботи про безпеку власного життя та здоров'я. Учні часто здійснюють вчинки агресивної спрямованості, «втечі» з різних життєвих ситуацій, мають невисокий ступінь життєстійкості. Недостатній рівень сформованості цінності життя, за даними дослідження, мають 25,20% підлітків.

Стан сформованості цінності життя у підлітків за результатами дослідження подаємо у вигляді таблиці 2.

Таблиця 2

Стан сформованості цінності життя у підлітків

Рівень сформованості	Число підлітків	% підлітків
<i>Високий</i> (духовно-творчий)	33	15,20
<i>Достатній</i> (безпеково-благополучний)	130	59,60
<i>Недостатній</i> (неусвідомлювано-ситуативний)	55	25,20

Обговорення. Проблема сформованості цінності життя як цілісного явища недостатньо представлена в науковій літературі. Бех (2008) вказує на важливість духовної складової життя, яке, на думку дослідника, займає незначне місце в структурі особистості сучасних підлітків, що і підтвердило наше дослідження. Ми переконалися у вагомому впливі сім'ї на формування у підлітків цінності життя, на чому наголошує Гончар (2017), акцентуючи увагу на необхідності гуманізації батьківсько-дитячих взаємин. Варто погодитись з твердженням дослідників (Дотримання прав, 2015), що більша частина сучасних підлітків має проблеми зі здоров'ям, водночас не усвідомлюючи це належним чином. У процесі дослідження було виявлено орієнтацію підлітків насамперед на ті життєві аспекти, що пов'язані з сім'єю та родиною. Схожі результати висвітлені в наукових розвідках Кириченко, Єжової, Нечерди та інших (Кириченко, Єжова, & Хомич, 2016).

Висновки. Аналіз результатів дослідження засвідчив, що незначне число підлітків має високий (духовно-творчий) рівень сформованості цінності життя. Для багатьох підлітків характерним є занижене усвідомлення відповідальності за власне життя та інших людей, важливості наповнення життя творчими заняттями, пошуком сенсу життя, розбудови життя на засадах духовності, віри, оптимізму. Це зумовлює необхідність розроблення методичних рекомендацій для педагогів з метою організації систематичної, цілеспрямованої роботи зі школярами із використанням сучасних ефективних форм і методів виховання та налагодження належної співпраці з батьками щодо формування цінності життя у їхніх дітей.

Список використаних джерел

Eaude, T. (2016). Statements of values in a time of uncertainty. *International Journal of Children's Spirituality*, 21:2, 87–89.

King U. (2013). The spiritual potential of childhood: awakening to the fullness of life. *International Journal of Children's Spirituality*, 18:1, 4–17.

Maio G. (2018, January 10). Why society needs a more scientific understanding of human values. *The Conversation*. Retrieved from <http://theconversation.com/why-society-needs-a-more-scientific-understanding-of-human-values-82537>

Ratzan, S. C. (2008). Valuing Health with Values. *Journal of Health Communication: International Perspectives*, 13:3, 205–207.

Бех, І. Д. (2008) *Виховання особистості*: підручник. Київ : Либідь.

Гончар, Л. В. (2017). *Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку*: монографія. Київ : ТОВ «Задруга».

Дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту: щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2014 року (2015). Київ: Держ. ін.-т сімейної та молодіжної політики.

Кириченко, В. І., Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу*: монографія. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф».

Малиношевський, Р. В. (2017). Цінності життя старших підлітків як проблема педагогічного аналізу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць (Кн. 2), 21, 20–30. Київ.

Про деякі питання організації в закладах освіти виховної роботи щодо безпеки й благополуччя дитини в 2018/2019 навчальному році: лист міністерства освіти і науки України № 1/9-486 від 07 серпня 2018 року (2018). Взято з: <https://kristti.com.ua/pro-devaki-pytannya-organizatsiyi-v-zakladah-osvity-vyhovnoyi-roboty-shhodo-bezpeky-i-blagopoluchchya-dytyny/>

Шахрай, В. М. (2017). Проблема формування в підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї: концептуальні засади дослідження. *Народна освіта: електронне наук. фахове видання*, 3 (33). Взято з: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5045

Шахрай, В. М. (2018). Діагностика сформованості цінності життя у підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 рік. (Вип. 6).[За ред. І. Д. Бега, Р. В. Малиношевського]. Івано-Франківськ: НАІР, 324–328.

References

Eaude, T. (2016). Statements of values in a time of uncertainty. *International Journal of Children's Spirituality*, 21:2, 87–89.

King, U. (2013). The spiritual potential of childhood: awakening to the fullness of life. *International Journal of Children's Spirituality*, 18:1, 4–17.

Maio, G. (2018, January 10). Why society needs a more scientific understanding of human values. *The Conversation*. Retrieved from <http://theconversation.com/why-society-needs-a-more-scientific-understanding-of-human-values-82537>

Ratzan, S. C. (2008). Valuing health with values. *Journal of Health Communication International Perspectives*, 13:3, 205–207.

Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.

Honchar, L. V. (2017). *Formuvannia humannykh vzaiemyn batkiv z ditmy molodshoho shkilnoho i pidlitkovoho viku* [Forming humane relationship between parents and children of primary school and teenagers]. Kyiv: TOV «Zadruha».

Dotrymanna prav ditei v umovakh zbroinoho konfliktu (2015). [Children's rights support in the process of a war conflict: annual state report on the situation as to children in Ukraine according to 2014 year results]. Kyiv.

Kyrychenko, V. I., Yezhova, O. O., Necherda, V. B., Tarasova, T. V., Khomych, O. L. (2016). *Formuvannia prosotsialnoi povedinky uchniv v umovakh preventyvnogo vykhovnoho seredovysysha*

zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Formation of prosocial behavior of students under condition of preventive educational surrounding of a general secondary school]. Ternopil: TzOV «Terno-hraf».

Malynoshevskiy, R. V. (2017). Tsinnosti zhyttia starshykh pidlitkiv yak problema pedahohichnoho analizu [Life values of senior teenagers as problem of pedagogical analysis]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 21(2)* (pp. 20–30). Kyiv.

Ministry of Education and Science of Ukraine. (2018). Pro deiaki pytannia orhanizatsii v zakladakh osvity vykhovnoi roboty shchodo bezpeky i blahopoluchchia dytyny v 2018/2019 navchalnomu rotsi [On some question of organization of educational work in educational institutions as to safety and well-being of a child in 2018-2019 academic year. (*Letter No 1/9 – 486*, August 7)]. Retrieved from <https://kristti.com.ua/pro-deyaki-pytannya-organizatsiyi-v-zakladah-osvity-vykhovnoyi-roboty-shhodo-bezpeky-j-blahopoluchchya-dytyny/>

Shakhrai, V. M. (2017). Problema formuvannia v pidlitkiv tsinnosti zhyttia u vzaiemodii shkoly i simi: kontseptualni zasady doslidzhennia [The problem of the formation of the value of life in adolescents in the interaction of school and family: the conceptual basis of the study]. In *Narodna osvita* 3 (33). Retrieved from https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5045

Shakhrai, V. M. (2018). Diahnostyka sformovanosti tsinnosti zhyttia u pidlitkiv [Diagnosis of the formation of the value of life in adolescents]. In I. D. Bekh, R. V. Malynoshevskiy (Eds.), *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiinyi potentsial: Vol. 6* [Modern educational process: Essence and innovation potential]. Proceedings of Conference of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (pp. 324–328). Ivano-Frankivsk: NAIR.